

Theoretical Analyses

ПРИНОС КЪМ ИСТОРИЯТА НА ПСИХОЛОГИЯТА В БЪЛГАРИЯ (ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО 1912 ГОДИНА)

Contribution to the History of Psychology in Bulgaria (From the Liberation to 1912)

Мариана Д. Няголова (Mariyana D. Nyagolova)*^a^a Великотърновски университет «Св. св. Кирил и Методий», Велико Търново, България (University of Veliko Turnovo "St. Cyril and St. Methodius", Veliko Tarnovo, Bulgaria).**Резюме**

В историята на българската наука периодът от освобождението от турско робство до 1912 г. е забележим със сериозния разцвет и пълното изразяване на свободата на науката в национален и личностен аспект. По това време е поставено началото на научната психология в страната. Основните школи и направления, формирали българската психологическа мисъл, са представени тук: Лайпцигската школа на В. Вундт, Педагогическата школа на Йена, Женевската школа на Е. Клапаред. Обсъжда се предмета на психологията в медицинските кръгове, както и преподаването на психология в средните и висшите училища. Представен е преглед на първите учебници по психология от български автори. Историческият и психологическият анализ се фокусира върху пълните творби на най-известните автори, които са работели през изучавания период.

Ключови думи: История на българската психология, Лайпцигска психологическа школа, Йенска педагогическа школа, Женевска психологическа школа

Abstract

In the history of the Bulgarian science, the period from the liberation from the Ottoman rule to 1912 is remarkable for its serious boom, for a full expression of the freedom of the science in its national and personal aspect. In these times, the beginning of the scientific psychology in the country was laid. The main schools and trends that have formed the Bulgarian psychological thought are presented here: the Leipzig School of W. Wundt, the Jena Pedagogical School, and the Geneva School of E. Claparede. The discussion on the subject of psychology in the medical circles is also stated as well as the question of teaching psychology in the secondary and higher schools. An overview of the first textbooks on psychology of Bulgarian authors is given. The historical and psychological analysis focuses on the complete works of the most famous authors who worked during the studied period.

Keywords: history of Bulgarian psychology, Leipzig psychological school, Jena pedagogical school, Geneva psychological school

Psychological Thought, 2012, Vol. 5(1), 2–21, doi:10.5964/psyct.v5i1.5

Received: 2012-01-05. Accepted: 2012-01-18. Published: 2012-05-31.

*Corresponding author at: nyagolova@mail.bg.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

В историята на българската наука периодът от Освобождението ни от турско робство до 1912 година се отличава с особен подем, с пълна изява на научната свобода, в нейния национален и личностен план.

Както е известно, в предосвобожденската епоха научните занимания на българите са в сферата на историята, литературата, етнографията, филологията, медицината и отчасти – на естествените науки. Почти липсва интерес към психологията, защото и научните търсения са в унисон с водещата национална цел – освобождението от петвековния поробител. Едва след 1878 година, проблемите, свързани с

изучаването на личността, индивидуалността и психичното развитие, като цяло, стават актуални в българската наука. Това съвпада по време и със свършено новата самостоятелна позиция на психологията сред другите науки, която ѝ отрежда Вилхелм Вундт.

В новооткритите български средни училища се въвежда изучаването на психологията и логиката, като част от «философската пропедевтика». За първи път, в страната се появява необходимостта от професионални психолози, главно за нуждите на специалното педагогическо образование и Висшето училище. Известността на В. Вундт като професор по психология е голяма и тя се подсилва от обстоятелството, че той работи именно в Лайпциг – един от центровете на славянската култура. Поради тази причина, Министерството на просветата изпраща стипендиантите по философски науки да се учат в Лайпцигския университет, считайки го за един от най-крупните центрове на славистичните изследвания.

Лайпциг – люлката на българската научна психология

Под непосредственото ръководство на В. Вундт получават академично образование първите две поколения български психолози.

В Лайпцигския университет, както и в останалите европейски университети от онова време, студентите се готвят по широк кръг специалности и изучават много дисциплини по избор. Очевидно е, че обучението се е водело по научни направления, а не по тесни специалности. Конкретната специализация или т. н. «тясна специалност», се е определяла в зависимост от темата на разработената и защитена дисертация (магистърска и докторска). Благодарение на това, випускниците на Лайпцигския университет са получили възможността след завършването на обучението си да съчетават професионални и изследователски интереси с разнообразен характер.

Български студенти са се учили в Лайпциг още през първата половина на XIX век, когато Пруското правителство създава в Университета катедра по Славянска филология. Вероятно, първият български студент там е Иван Богоров. Той започва следването си през 1846 година и веднага се заема с издаването на вестник «Български орел». През 70-те години на века, в Университета вече се учи неголяма група българи. През 1879 година, те, почти всички, заедно с руски и сръбски студенти, стават членове на създаденото «Славянско академическо дружество» (Yordanov, 1941).

След Освобождението броят на българските студенти в Лайпциг се увеличава, като повечето изучават философски науки. Често философското образование е било съчетавано и с друга специалност – лингвистика, литература и т. н. Изучаването на философията е включвало и курсове лекции по психология, четени преди всичко от В. Вундт. След 1880 година българските студенти не само слушат лекционни курсове по психология и полагат съответните изпити, но някои от тях се заемат с провеждането на научни изследвания и с подготовката на дисертации. През 1888 година, в Лайпциг, вече са публикувани дисертациите на Никола Савов Бобчев (1863–1937), Иван Димитров Шишманов (1862–1928) и Кръстьо Котев Кръстев (1866–1919), защитени под ръководството на В. Вундт. Две от дисертациите имат историко-психологически характер, а третата е от областта на физиологичната психология.

Най-малко известна е дисертацията на И. Шишманов. Историците на неговото творчество пропускат да отбележат, че големият наш литератор и колос на българската култура и наука, всъщност е и дипломиран психолог. Той разработва проблема за чувствителността на сетивните органи, реагиращи интервално

(Schichmanov, 1889). Това е и първата дисертация по експериментална психология, защитена от българин в Лайпциг.

Дисертацията на Н. Бобчев е посветена на проблема за основните видове чувства в теориите на мислителите от Кант до втората половина на XIX век (Bobtschew, 1888). Н. Бобчев предлага задълбочен анализ на кантовската теория за чувствата, разглеждайки я в два основни аспекта: а) способността за преживяване, като една от душевните способности и б) възникване и характер на удоволствието и неудоволствието. Като последователи на Кант в разработката на теорията за чувствата, Н. Бобчев посочва такива автори, като Биюнде, Хамилтон, Лотце, Бен и самия В. Вундт. Според него, всички те са разширили значително разбирането за чувствата, изучавайки ги във връзка с проявите на волята. Значително място в дисертацията е отделено на теорията за чувствата на Хербарт и учениците му – Бенеке и Дюмон. Общата теория на Хербарт разглежда чувствата, като душевни вълнения, докато Бенеке поставя акцента върху преживяването на чувствата, а Дюмон – върху причините за възникването на удоволствието и неудоволствието. В заключението, Н. Бобчев обръща внимание върху това, че през втората половина на XIX век стават особено актуални онези теории, в които се изследва взаимната връзка между чувствата и волята. В това отношение, той анализира най-подробно теорията на Хоровиц, според която чувствата се разглеждат като примитивни душевни процеси, както и теорията на Гьоринг, съгласно която чувствата са афект на желанията (Bobtschew, 1888).

В дисертацията на К. Кръстев «Метафизическото понятие за душата у Лотце» (Krastev, 1890) са анализирани психологическите възгледи на един от големите немски философи на XIX век, чиято кариера е свързана с Лайпцигския университет. Когато К. Кръстев защитава своята дисертация, от смъртта на Лотце са изминали само седем години. Известна трудност представлява и фактът, че Лотце не е само философ. Той е и лекар, и психологическите му възгледи са представени най-добре в труда «Медицинска психология и физиология на душата».

Връщайки се в България, учениците на В. Вундт нямат възможността да се развиват, като «чисти» психолози. Това, от една страна, е пряко следствие от разделението на науките в Германия през XIX век – на науки за духа и науки за природата, а от друга – на липсата на традиции в разработката на психологията у нас. Професионалната им дейност е разнообразна. Първоначално, те са учители в различни гимназии и педагогически училища, а по-късно К. Кръстев и И. Шишманов са и университетски преподаватели – К. Кръстев чете курсове по философия и психология, а И. Шишманов – по история на литературата. Относително кратка е академичната кариера на Н. Бобчев. През последните години от живота си, той е преподавател по немски език в Свободния университет в София, създаден по инициатива на брат му – Стефан Савов Бобчев.

Наред с богатото им научно творчество по философия, литература и история, първите български ученици на В. Вундт популяризират научната психология у нас, а някои от техните разработки имат и приносно значение.

Относително най-малък дял от творчеството на И. Шишманов заемат въпросите на психологията. В списание «Мисъл», той предлага една интересна статия за методологическата роля на психологията и етиката по отношение на педагогиката. Доказва, че педагогиката от онова време – края на XIX век, е остаряла наука, която може да се обнови с приложението на психологията в нея. Счита, че сред европейските психологични теории, тези на Чарлз Дарвин, Вилхелм Прайер и Иполит Тен са двигателите

на научния прогрес в психологията. Шишманов призовава в центъра на изследванията върху детската психика да бъде поставен разволя на езика у детето. Във втората част на статията той прави обзор на съвременните му издания в тази област и призовава за създаването на една «психологическа педагогика», която да се основава на работите на Джеймс Съоли, Хербърт Спенсър, Александър Бен и Щрумפל, който вече е издал книга под заглавие «Психологическа педагогика» (Schichmanov, 1892, pp. 85–91).

Няколко години по-късно, с реализацията на тези идеи, изказани от И. Шишманов, се заема друг известен български учен - Иван Андреев Георгов (1862–1936). В първото десетилетие на ХХ век И. Георгов публикува цяла поредица от студии, посветени на изучаването на развитието на речта у децата, в ранна възраст (Georgov, 1908, 1910). Методологията на разработките се основава, както на немската психология от края на ХІХ век, така и на принципите на функционализма за комплексното изучаване на детската психика. Самият И. Георгов прекарва следването си в няколко университета – Йенския, Женевския и Лайпцигския. С И. Шишманов го свързва дългогодишно приятелство, което води началото си от учението им във Виенското педагогическо училище (Georgov, 1936).

Тези изследвания на И. Георгов са високо оценени у нас и в чужбина. Докато в българския научен печат те са предмет на оценка от известния наш езиковед Стефан Младенов, в чуждестранната преса от тях се интересуват предимно психолозите. Като свидетелство за известността на И. Георгов и значимостта на неговите проучвания в областта на развитието на детския говор е обстоятелството, че бащата на европейския функционализъм – Едуард Клапаред го цитира неколкократно в книгата си (Claparède, 1909).

Макар и далече от университетските катедри, Никола Бобчев реализира своя изследователски интерес към теоретико-историческите проблеми на психологията, като използва блестящата си научна подготовка. В края на ХІХ век и в самото начало на ХХ век, публикува няколко работи в българския научен печат, посветени на историята и методологията на психологията. Подготвя и специално съчинение под заглавие «Въведение в психологията», което по всяка вероятност остава в ръкопис. Посвещава разработки на такива методологични проблеми като задачите, предмета, метода и средствата на психологията.

Специален интерес представлява работата му, посветена на историческото развитие на психологията. Въпреки, че не се впуска в детайлни текстови анализи, той изрично посочва, че тази наука води началото си от Античността – от Платон и Аристотел.

Най-големият недостатък на психологията от епохата на Новото време, според него, е обвързването ѝ с метафизиката. Неговото преодоляване свързва с възникването и влиянието на английската емпирична психология («опитна»), и с делото на нейния родоначалник – Джон Лок. Новата немска психология, всъщност, се формира като емпирична, в противоположност на метафизическата.

В края на работата си Н. Бобчев отправя сериозна критика към принципите на психофизическия паралелизъм, «защото материалистическата психология изхожда от метафизическото начало, че мозъкът произвежда душата тъй, както бърбреците – жлъчта, или мускулите – двигателната сила. А то е такова заблуждение, каквото е и вярването на спиритуалистичната психология, че душевният живот може да се изучи спекулативно (умозрително)» (Bobtschew, 1901, p. 694).

Анализирайки много подробно и обективно отношението на В. Вундт към емпиричния подход, Н. Бобчев не пропуска да отбележи и неудовлетвореността на своя учител от емпиризма, който не е в състояние да

обясни висшите нравствени прояви на съзнанието. Затова В. Вундт се ориентира към народопсихологията, която е «преддверие към фактите на нравствения живот» (Bobtschew, 1902, p. 500).

Изследването на проблема за задачите и предмета на психологията са проецирани от Н. Бобчев на фона на отношението ѝ с другите науки. Той търси мястото ѝ в общата класификация на науките, нейните взаимодействия и допирни точки с другите области на научното знание. Изхожда от класификацията на В. Вундт, според която съществуват «реални и формални» науки. Към «формалните» се отнасят математическите науки, а към «реалните» - природните науки и науките за духа: исторически, филологически, правни и въобще социални и политически, както и философските науки (метафизика, логика, етика, естетика, религиозна философия) (Bobtschew, 1892, p. 183).

Психологическото творчество на Никола Бобчев е едно добро доказателство за разработката и приложението на идеите на Вилхелм Вундт на българска почва. Неговият анализ позволява да се преосмисли мнението, че българските ученици на В. Вундт са изключително експерименталисти и съставляват едва ли не т. н. «експериментално направление» в българската психология.

Историко-методологичен характер имат и психологическите изследвания на Кръстьо Кръстев, които са относително малък дял от богатото му творчество в областта на литературната критика, естетиката и философията. Известната му статия «Сократ и Апологията на Сократа от Платон» има не само философски, но и психологически смисъл. В нея се очертава ролята на Сократ в гръцкото общество и неговия мироглед, основаващ се на етичския подход. К. Кръстев анализира личността на Сократ и причините за конфликта между него и атиняните (Krastev, 1892). Цялата статия е една апология на Сократ, а чрез него - и на Платон. Не случайно, следващите поколения оценяват самия Кръстев, като «българския Сократ» (Filipov, 1929).

Методологически характер, отнасящ се непосредствено към психологията, има статията «Психологически етюди». В нея К. Кръстев съпоставя «метафизическата» и «експерименталната» психология. Той критикува рационализма на метафизическата психология. Подчертава предимствата на емпиричната психология. Заедно с това, К. Кръстев изказва определено съмнение в крайния успех на експерименталната психология, която си поставя за задача да изучи психичните прояви «по елементи», подобно на естествените, точните науки (Krastev, 1892).

В момента, когато цял свят се увлича от експерименталната психология и името на В. Вундт е изключително популярно, неговият български ученик изказва мнението, че и този психологически подход, в крайна сметка, ще претърпи своя залез. Голямата заслуга на В. Вундт, К. Кръстев вижда в това, че е доказал «с необорими аргументи пропастта, която дели закономерността в психологията, от тая в математическото природознание» (Krastev, 1902a p. 508). В статията си, посветена на 70 – годишния юбилей на В. Вундт, той разглежда същността на три големи въпроса в психологическата концепция на своя учител: актуалното понятие за душата, психофизическия паралелизъм и «психическата каузалност, в нейните специфически форми». Заедно с това обръща внимание и на такива въпроси от психологията на В. Вундт, като въпросът за несъзнателното, за отношението между ум и фантазия, въпросът за аперцепцията, които се оказват ключови за разбирането на цялостната теория на немския психолог (Krastev, 1902b). В резултат на анализа, основан на добро познаване на вундтовите идеи, К. Кръстев дава възможност на читателя да направи извода, че Вундтовата психология далече не е изяснила напълно проблема за същността на психиката, но тя е най-доброто, до което психологическата мисъл е достигнала в онази епоха.

К. Кръстев не е само психолог – теоретик. Той е и първият организатор на психологическия научен живот. Издаването от него списание «Мисъл» е първата научна трибуна на българската психология. На страниците му се печатат студии, статии и преводи, водят се дискусии, публикуват се рецензии на новоизлезли трудове. Чрез «Мисъл», всъщност, се поставя началото на българската научна периодика.

В края на 90-те години на XIX век, в Родината се завръща и второто поколение психолози, получили висшето си образование в Лайпцигския университет. Под ръководството на В. Вундт, защитават своите дисертации Никола Алексиев Христов (1877–1912), Цветан Цвятков Радославов - Хаджиденков (1863–1931) и Добри Аврамов. Пенчо Славейков (1866–1912) също изучава психология и слуша лекциите на В. Вундт, но защитава дисертация по литература. През този период е студент в Лайпциг и Петър Михайлов Нойков (1868–1921). Той защитава дисертация по история на педагогиката (Noikov, 1898), но активно посещава и лекционните курсове на В. Вундт. Под негово влияние, П. Нойков се формира, като привърженик на експериментирането, не само в психологията, но и в педагогиката, а и в хуманитарните науки, изобщо. През 1899 г., П. Нойков е избран за доцент, а през 1905 г. - и за професор по педагогика в Софийския университет. Около 1902 г., по негова инициатива, в Софийския университет, се създава първата в България експериментална лаборатория по педагогика и психология, по подобие на Лайпцигската лаборатория на В. Вундт. До 1912 г., от специалистите по психология, в нея работят Цветан Радославов и Никола Алексиев.

За разлика от първото поколение български ученици на В. Вундт, представителите на второто поколение подготвят дисертациите си изцяло на основата на експериментални изследвания.

Никола Алексиев прилага реактивната методика за изучаване на причините за зрителните грешки на наблюдателите, работещи в астрономическите обсерватории (Aleksiev, 1900). Основният въпрос, който е проверен по експериментален път, е този за несъвпадението на обективните впечатления и субективните представи, в процеса на сетивното възприятие. Експериментално се изследва психологическият смисъл на извода на немския астроном Бесел, че при определено преминаване на една звезда през меридиана, възникват различия в наблюденията и регистрацията на това явление от астрономите, които могат да бъдат в порядъка на една секунда.

Самият В. Вундт се заема с изучаването на този въпрос още през 1861 г., когато конструира и специален апарат, наречен «Апарат – махало за опити върху компликациите». Апаратът служи за изучаване на продължителността на протичане на психичните процеси. Той доказва, че различията между действителното и определяемото време на преминаване на звездата, зависят от взаимоотношението между обективната смяна на впечатленията и смяната на напрегнатостта на вниманието. Резултатите от опита показват, че тази величина е била ту отрицателна, ту положителна. Дори е била равна на нула, понеже е възможна такава скорост, при която действителното и вероятното време на преминаване на звездата съвпадат приблизително (Wundt, 1894, pp. 269–286).

В своята докторска дисертация «Изследване върху паметта при зрителните представи за разположение в пространството» (Radoslawow-Hadj-Denkow, 1899), Цветан Радославов подлага на проверка възможностите за експериментално изучаване на паметта. Съпоставя получените резултати с експерименталните разработки на Херман Ебинхаус, посветени на паметта.

Докторската дисертация на Добри Аврамов е озаглавена «Работа и ритъм. Влиянието на ритъма върху количеството и качеството на умствения и физическия труд, и специално на ритмичното писане» (Avramov,

1902). И тази дисертация е високо оценена от В. Вундт, като текстът ѝ е публикуван в списанието «Философски изследвания» (Manafova, 1994, p. 80). След завръщането си в България, Добри Аврамов работи като учител в Педагогическото училище, в Силистра (Bučkliiev, 2006, pp. 154–158).

След защитите, В. Вундт оценява високо проведените от Н. Алексиев и Ц. Радословов изследвания, като публикува работите им в списанието “Philosophische Studien” (Aleksiev, 1900; Radoslawow-Hadji-Denkow, 1899). Предлага им да останат в Лайпциг и да станат негови асистенти, но те отказват тази висша научна чест, считайки, че Отечеството има по-голяма нужда от техните знания и способности.

Връщайки се в България, Н. Алексиев и Ц. Радославов внасят своя принос в развитието на експериментирането в психологията. Преподаването на експерименталната психология и първите психологически изследвания във вече създадената лаборатория, в Софийския университет стават възможни, благодарение на тяхната работа в нея.

Ц. Радославов завежда лабораторията в продължение на една година (1903 г.), след което напуска поради конфликти с университетската администрация. Всестранно развита и талантлива личност, завършил педагогическото училище във Виена, две висши образования – в Прага и Лайпциг, той не получава възможността да разгърне професионалните си сили на психологическото поприще. Работи като учител в различни гимназии на страната. Най-дълъг е трудовият му стаж в Трета Софийска мъжка гимназия «Уйлям Гладстон» (Arschinkov, 2002, pp. 132–133).

Едва след пенсионирането си, Ц. Радославов успява да напише своя труд по психология «Емоционалният фактор при мисленето» (Radoslawow, 1932). Той е посветен на критиката на интелектуализма в психологията. В него Ц. Радославов демонстрира завидно познаване на историята на философията и психологията. За съжаление, умира преди да види изданието на своето произведение.

През 1906 г. проф. Петър Нойков предлага експерименталната лаборатория по психология и педагогика в Софийския университет да бъде оглавена от Никола Алексиев. Последният работи в нея в продължение на шест години (1906–1912). Осъществява оригинални и задълбочени теоретико-експериментални изследвания, посветени на чувствата, афектите и волята. Независимо от това, че постъпва в Софийския университет като асистент по педагогика, а в последствие се хабилитира и като редовен доцент по история на философията, Н. Алексиев счита себе си преди всичко за психолог. По негово собствено желание работи, без заплащане, като частен доцент по психология. Чете курсове от лекции по обща и детска психология. Споделя убеждението на В. Вундт за самостоятелното обособяване на психологията в системата на научното знание.

Два фундаментални труда Н. Алексиев посвещава на проблема за емоционалността в психологията. Експерименталната част е реализирана по методики на Лайпцигската лаборатория. „Основни форми на чувствата” излиза първо на немски език, а след това и на български (Aleksiev, 1907). Всъщност, онова, което Алексиев нарича “чувство”, от гледна точка на категориалния апарат на съвременната психология може да се определи най-общо, като “преживяване” (Aleksiev, 1908). Той следва и възприема изцяло терминологията на В. Вундт. Тя, обаче, в съдържателно отношение, се отличава от съвременното разбиране на психологическите категории, които имат „персонологичен”, по думите на Ангел Бънков, характер. Последният счита, че съвременният смисъл на психологичните понятия води началото си от Вилхелм Щерн, който разбира чувствата като “тясно свързани с изживяването единството на личността, като

посредници между областта на несъзнаваното и областта на съзнаваното, като връзка между интелектуалните и волевите процеси с единството на съзнанието” (Bunkov, 1939, pp. 285–286).

Прегледът на състоянието на проблема за волята в психологията от XIX в. и началото на XX в., който Н. Алексиев прави достатъчно подробно и компетентно, показва, че възникването на споменатите теории и техният смисъл са израз на възможностите на интроспективната психология. Самонаблюдението диктува и обуславя както интелектуалистичните, така и емоционалните теории за волята. Основната разлика между двата типа волеви теории произтича от разбирането за усещането като познавателно психично явление (Wundt, 1881). Ако, обаче интелектуалистичните теории за волята се оценяваха през призмата на онтологичния подход към психологичния смисъл на усещането или дори от съвременния на XIX век емпириокритицизъм на Мах и Авенариус, то смисълът на прокарваната разлика между интелектуалистичните и емоционалните теории би отпаднала. Така или иначе, тази разлика е минимална, защото и в двата случая изследването на волята се свежда до субективни преживявания.

Самият Н. Алексиев многократно отбелязва, че волята не бива да се разглежда като несамостоятелно съединение било то с чувствата, било то с усещанията. Насоката на неговото изследване има за цел да подчертае уникалността и самостоятелността на тази психична проява. Въпреки, че не достига до категорични изводи, той подчертава действеният характер на волята. Именно активността и изборността са нейните съществени прояви, които я отличават от всякакъв друг вид реакции. В този смисъл, Н. Алексиев специално подчертава: „Волеви акт не е едно съдържание на съзнанието, а е една дейност в съзнанието” и посочва, че така смята и В. Вундт изхождайки от това, че „дейността е единственият съществен белег на волята като действителен факт” (Aleksiev, 1910b, p. 194). На основата на всичко това, идва и заключението, че „що се отнася до самите волеви актове, то характерната за тях детерминация е наистина придружена от особено душевно състояние” което нарича „чувство на дейност или състояние на активност...” (Aleksiev, 1910b, p. 193). Без да се отклонява съществено от принципите на В. Вундт в разбирането на волята, Н. Алексиев подчертава, че това психологическо понятие се нуждае от сериозно преосмисляне. Неудовлетворен е от обясненията, които дават традиционните теории за волята от XIX век. Ясно изразява и убеждението си, че това не може да стане частично, а е възможно само в рамките на един нов цялостен общопсихологичен подход към категориалния апарат на науката. Затова, се солидаризира с Щумпф и Кюлпе, че е необходима една нова класификация на психичните явления (Aleksiev, 1910b, p. 192). По-конкретна ориентация към нов подход в психологичното разбиране на волята, той демонстрира в произведението си „Нашата училищна политика”, като посочва, че волята е преди всичко личностна проява, мотивирана постъпка (Aleksiev, 1912, p. 312).

Посочената книга на Н. Алексиев е един цялостен историко-педагогически труд. В него той демонстрира задълбочен анализ, много добро познаване на актуалното състояние на българската и чуждестранните образователни системи, както и на историята на българското образование. Много негов изводи имат съществено значение и за съвременността.

С историко-психологически характер е трудът му „Учението на Густав Теодор Фехнер за отношението между душа и тяло” (1910). В него е изследван приносът на Фехнер за развитието на психологията и по-специално разработката на психофизическия паралелизъм. Н. Алексиев аргументирано критикува „метафизическия” паралелизъм на Фехнер, но отчита, че в първата половина на XIX век, възгледите му са изиграли положителна роля за развитието на психологията. Според него, Фехнер е допринесъл за

налагането на експерименталната психология с актуалистичното си разбиране на психиката и с твърдението, че съществува тясна връзка между душевните и телесните процеси (Aleksiev, 1910a, p. 83).

Проблемите на психологията са представени в една или друга степен и в собствено философските трудове на Н. Алексиев, сред които най-известен е «Иполит Тен и неговата философия на историята». Представен е цялостният принос на Тен в културата и философията на XIX век. Наред с това са анализирани и неговите психологически възгледи, отстоявания от него метод на психологизма и приложението му в сферата на народопсихологията (Aleksiev, 1915).

Ц. Радославов и Н. Алексиев всъщност са учителите на третото поколение академични психолози у нас, което излиза на научната сцена след Първата световна война. Цветан Радославов спечелва за психологията своя бивш ученик и студент по славянска филология – Спиридон Казанджиев. След специализация по психология в Швейцария, през 1911 г. в Цюрих, С. Казанджиев защитава дисертация, посветена на емпиричната психология на Вилхелм Вундт (Kazandjiew, 1911).

Никола Алексиев привлича за психологията своя студент по философия и педагогика в Софийския университет – Михаил Димитров. Оглавил лабораторията по експериментална психология след Първата световна война, М. Димитров достойно продължава делото на учителя си в областта на експериментирането.

Ролята на Йенската педагогическа школа в развитието на психологията в България

В края на XIX и началото на XX век, българските випускници на Йенския университет се включват активно в научния живот на страната. Университетът в Йена е определян, като «знаменит», особено заради утвърдените си традиции в областта на подготовката на педагози. Благодарение на този висок авторитет, Министерството на просветата изпраща там в края на XIX век повече от двадесет стипендианти, които да изучават педагогика. То се ръководи от убеждението, че именно в Йена работят най-добрите немски професори по педагогика. Българските педагози не веднъж са изтъквали прогресивните черти на т. н. «Йенски план за морално възпитание». Новото в този план се е съдържало не в дефинитивното преподаване на морални правила, а в практическите примери в процеса на общуване в колектива (Stavreva, 2001, pp. 37–43).

Сред многото дипломирани в Йена български педагози, с подчертан интерес към разработката на психологичната проблематика се отличават особено трима от тях: Васил Андреев Манов от град Тулча (в последствие, учител, началник на отдел в Министерството на просветата, гимназиален директор, редактор на списание «Българско училище»), Атанас Димитров Вълков от село Градец, Котленско (в последствие, преподавател по немски език в Софийския университет) и Сава Велев (в последствие, директор на Педагогическото училище в гр. Казанлък, редактор на списание «Училищен преглед»). Към тях трябва да се прибави и името на Андро Кръстев, който издава и редактира списание «Двадесети век» в град Враца. Всички те, популяризират и развиват традициите на немската наука.

Като докторска дисертация, Васил Манов разработва в Йенския университет въпроса за умствената преумора в средните училища в Германия, по-специално в пруските гимназии (Kirilova, 2001 p. 52, p. 238). Една от първите психологически публикации, след завръщането си в България, В. Манов посвещава на историческото значение на психологическите възгледи на Йоханес Хербарт. В началото на статията, той

посочва, че единствено в Йенския университет се развиват традициите на Хербартовата психология. Единствено там я считат за основа на съвременната педагогика. Въпреки своя метафизически характер, психологическата теория на Хербарт осигурява прехода от чисто философските към експерименталните подходи и в частност – към приложението на математически формули в психологията. В. Манов подробно анализира всички основни категории в психологията на Хербарт и тяхното значение. Посочва, че в България, идеите на немския учен са получили широко разпространение в учебниците по педагогика и психология, по които се води обучението в педагогическите училища. Тези идеи се преподават, но все още малко се интерпретират с цел разбиране. В края на критическата си студия, В. Манов прави извода, че педагогиката на Хербарт, като цяло, е вече остаряла, но принципите на неговата психология заслужава да се развиват в реформиран вид (Manov, 1902a, 1902b).

Докато известният български педагог отправя призив за отказ от метафизическото разбиране на класическата психология, други автори продължават да намират в метафизиката оригинални идеи за разбирането на психиката. Показателна, в това отношение, е позицията на Сава Велев. Той съпоставя субстанционалното и «актуалното» разбиране на душата. В статията си, имаща дискуссионен характер, анализира рационалистическата и емпирическата гледни точки за същността на субстанцията. Посочва, че Кант е против идеята за субстанционалността на душата, но не е изключено, по своето съдържание кантовското понятие «душевени сили» да не се различава много от субстанционалното разбиране.

С. Велев се отнася критически не само към «вече остарелия възглед на Декарт» за разбирането на душата като субстанция, но и към идеите на В. Вундт за «актуалността» на психиката. Според него, В. Вундт само стеснява разбирането на субстанцията, но не се отказва изцяло от него, когато става дума за т.н. «външно наблюдение».

Както е известно, В. Вундт счита, че в сферата на сетивния опит (*sinnlichen Erfahrung*) понятието «субстанция» има напълно хипотетичен смисъл. Основавайки се на това, той предлага да се замени «субстанционалното» разбиране на психиката с «актуалистичното». Единството на съзнанието се осигурява от връзката между психичните явления и съдържанието на техните прояви (Wundt, 1894). Цитирайки Веранус, С. Велев обобщава, че не връзката между психичните явления осигурява единството на психичното, а напротив: единството на психичното прави възможна тази връзка (Velev, 1901). Изводът, който предлага, поддържа убеждението му, че метафизическото разбиране все още има перспективи в психологията.

Що се отнася до Хербартовите научни идеи, той е категоричен, че в областта на психологията и етиката, те са напълно остарели. Тъй като е убеден, че развитието на педагогиката е следствие от развитието на психологията, то и в педагогиката, основана на принципите на Хербарт, нещата не вървят. Неуспешни, според С. Велев, са и опитите на някои немски учени да реформират педагогиката, чрез идеите на социалната педагогика. Подчертано критично се отнася към такива имена, като Паул Наторп и Паул Бергеман и посочва: «Наторп написа не социална педагогика, а метафизика на педагогиката. Бергеман се изгуби в излишния баласт от културната история и в експерименталната психология. Идеите им, ако не са умрели досега, сигурно прекарват предсмъртната си агония» (Velev, 1907, pp. II–III). Велев е скептично настроен и към разработката на експерименталната педагогика от автори, като А. Бине, Е. Мойман, Монрое и др., въпреки, че тези автори се основават на достиженията на експерименталната психология. Според

него бъдещето принадлежи на идеите за «свободното възпитание», защитавани и от Елен Кей в книгата ѝ «Векът на детето» (Velev, 1907).

Друг блестящ представител на Йенската психологическа школа е Атанас Димитров, който през 1898 г., защитава докторската си дисертация «Психологическите основи на етиката на Фихте» (Dimitrov, 2006a, 2006b, 2006c, 2006d, 2006e, 2006f). Основният въпрос, който се разглежда в дисертацията, е този за взаимоотношението между психологията и етиката. Изборът на А. Димитров относно творчеството на големия немски мислител, едва ли е случаен. Едни от най-плодотворните години на Фихте преминават в Йенския университет, където той е професор между 1794 г. и 1799 г.

В центъра на своята философска система Фихте поставя проблема за «Аз»-а, който поражда субектите и обектите. Нравствеността е тясно свързана с мисленето на субекта, в психологически смисъл, като сетивният свят е произведен от понятието «морален свят» (Narskij, 1976).

А. Димитров детайлно анализира етическата концепция на Фихте и доказва нейната психологическа основа. След завръщането си в България, той продължава да публикува изследвания по различни психологически теми. Включва се в отбелязването на 70 годишния юбилей на В. Вундт на страниците на българския научен печат. Публикува голяма теоретична статия, посветена на Вундтовата система от науки. Съпоставя я с научните системи на Аристотел, Роджърс Бейкън, Бентам, Хегел, Конт и Спенсър.

Във втората част на статията, анализира системата на В. Вундт и утвърждава нейното превъзходство в сравнение с онези на посочените автори (Dimitrov, 1901a, 1901b; 1902). Очевидно е, че високо цени приноса на немския учен. В неговата статия, за разлика от статиите на вундтовските ученици, липсва каквато и да е критична оценка по отношение на възгледите на В. Вундт.

След тази обширна теоретична статия публикува резултатите от своите разработки на два «по-практически» проблема в психологията: за темперамента и за същността на внушението и хипнозата. В интересната си публикация, разглеждаща въпроса за внушението и хипнозата, авторът се придържа към мнението на В. Вундт, че внушението е асоциация или обединение на представи, придружено от стесняване на съзнанието до кръга на онези представи, които участват в процеса на асоцииране (Dimitrov, 1903b,c). Както е известно, В. Вундт е разглеждал внушението, като съзнателен процес (Wundt, 1894). В този контекст и авторът на статията цитира преди всичко публикациите на френския психиатър Иполит Бернхайм, но нито веднъж не се позовава на Жан - Мартен Шарко. Вероятната причина се състои в това, че последният утвърждава безсъзнателната същност на внушението. А. Димитров подробно анализира и приложните аспекти на внушението и хипнозата в медицината, педагогиката и юридическата психология. Статията му е първата научна публикация у нас, посветена на тези толкова значими проблеми за началото на ХХ век.

В това отношение иновационен характер има и оригиналната му работа, посветена на психологията на темперамента. Посочвайки, че корените на проблема трябва да се търсят в научната история на Древна Гърция, Китай и Индия, авторът специално отбелязва, че в началото на ХХ век, той е част от диференциалната психология. Интересно е това, че при характеристиката на основните видове темперамент по класическата скала на Гален, А. Димитров привежда много примери и обобщения, които са резултат на собствените му психологически наблюдения (Dimitrov, 1903a, pp. 223–237). От теоретическите изследвания, той постепенно преминава към психологическата практика.

За съжаление, Атанас Димитров умира твърде млад през 1916 г. от сърдечен удар. Съдбата погубва този надежден учен, както войната лишава българската наука от такива светли умове, като Никола Алексиев и Сава Велев. През 1919 г. умира и Кръстьо Кръстев – душата на хуманитаристиката в България през посочения период.

В навечерието на Балканската война представителите на двете научни школи формират облика на българската психология, както в теоретичен, така и в приложен план. Влиянието на емпиричната психология на В. Вундт и на немската наука, като цяло е очевидно.

Влияние на ремкеанската философия върху българската психология

През изследвания период в България започва своята научна кариера първият български ремкеанец – Димитър Михалчев. Блестящ ученик от Висшето училище на д-р Кръстьо Кръстев. С помощта на последния и на професор Иван Шишманов, той прекарва близо пет години (между 1905 г. и 1909 г.) на специализация в Германия: отначало във Фрайбургския университет, а след това – при немския философ Йоханес Ремке.

През 1910 г. Д. Михалчев е избран за редовен доцент по систематична философия в Софийския университет. Наред с философията, през академичната 1910–1911 г., той чете и първия си курс лекции по обща психология (Mihalchev, 1914). В него излага вижданията си за психологията като наука. В духа на Ремке посочва, че «психология има само там, където ние признаваме, че душевното е дадено, но че то не е никъде в пространството. Изходна точка на психологията, както и на всяка друга наука за действителността, трябва да бъде някакъв или някаква теория» (Mihalchev, 1914, pp. 8–9). Тази теория, разбира се, трябва да се търси във философията. Д. Михалчев разбира психологията изцяло като философска дисциплина, защото тя, както и философията, се занимават с абстрактното. Това е и коренната разлика на психологията с естествознанието, което се занимава с конкретното.

Очевидно е, че той не приема никакъв еволюционизъм в разбирането на психиката, въпреки, че смята Аристотел за баща на психологията (Mihalchev, 1914, p. 4). Нещо повече – възгледите на българския философ са много близки до метафизическото разбиране за душата и той не крие, а подчертава това. «Свободни са, пише той, не всички ония, които се подиграват със своите вериги. Това хубаво и остроумно изречение, като че ли е написано нарочно за онова психологическо направление на нашето време, което иска една психология «без душа» и което ще си въобразява, че е свободно от всякаква метафизическа и философска теория» (Mihalchev, 1914, p. 24). «Камъните» на неговата критика, вероятно «падат в градината» на експерименталното направление в психологията и на онези привърженици и последователи на В. Вундт, които възприемат идеята за «актуалистичното» разбиране на психиката.

Както посочва Лилия Гурова, през 1908 г. Д. Михалчев е посетил лекция на В. Вундт и е останал много разочарован от видяното и чутото. «На натурализма и психологизма на Вундт и съмишлениците му неокантианците, Хусерл и школата на Ремке се опитват да противопоставят различни варианти на проекта за “чиста философия” Това, което ги обединява, е вярата, че за философията би имало място под слънцето само, ако тя успее да се изгради като “строга наука”, която има свой собствен предмет и свой метод, различен от методите на останалите науки, най-вече различен от методите на естествознанието. Именно представителите на проекта за “чиста философия” първи започват борбата за разделяне на експерименталната психология и философията. Техните възгледи варират от радикалните антипсихологически настроения на неокантианците (в лицето най-вече на Винделбанд и Рикерт), които

смятат, че за философията е най-добре да няма нищо общо с експерименталната психология и че трябва да се спре с порочната практика философски катедри да се оглавяват от “експериментални психолози”, до на пръв поглед по-умерените, но на практика поставящи психологията в много по-унизително положение схващания на Хусерл и Ремке” (Gurova & Tzatzov, 1999, pp. 128–130). Както е известно от историята на творческото дело на Михалчев, а и самата Л. Гурова го изтъква, в Германия Д. Михалчев издава през 1909 г. първия си монографичен философски труд „Психологически студии. Принос към критиката на съвременния психологизъм”.

От методологическа, философска гледна точка той се формира в духа на немската и немскоезична философия от началото на ХХ век, чийто ръководен принцип става предложението от Хусерл за „антипсихологизма” или „логицизма”. В тази връзка, би могъл да се разбира и подчертаният интерес на Д. Михалчев към психологията на Франц Brentano, при когото се учи и самият Хусерл. Друг е въпросът, че В. Вундт също се изказва в полза на „антипсихологизма”. Водещото в случая е, че психологизмът се свързва с интроспекцията, която експерименталната психология, в духа на В. Вундт, не може да не използва, като метод.

Интересно е, обаче, че видните представители на неокантианските школи в Германия, като Рикерт и Винделбанд във Фрайбург, и Коен и Наторп в Марбург, много често отъждествяват психиката и съзнанието. Същото прави и Д. Михалчев, като посочва, че душата и съзнанието са тъждествени (Mihalchev, 1906, p. 264; 1914, p. 1). В замяна на „актуалистичното” разбиране на психиката, Д. Михалчев предлага разбирането на душата (съзнанието), като „единство от определителности”. Според него, „чрез самонаблюдение – основният метод на всяка психология – се установява, че възприемането и представянето образуват един сорт от тия душевни определителности; притежаването удоволствие или неудоволствие – втора група определителности на съзнанието; ъмането на даденото във възприятията и представленията като различено и обединено (това е то психологическото мислене) – трета определителност и т. н.” (Mihalchev, 1906, p. 264). Трудно е в дадения случай да се открие дълбоката разлика между психологическите идеи на В. Вундт и тези на Михалчев – Ремке. Може да се мисли, че новият метод на „антипсихологизма” показва несъвършенствата на експерименталната психология, но на нейно място предлага едно, доста напомнящо на Картезианското, гносеологическо разбиране на психиката, като съзнание. Новото в психологията, може би, се оказва феноменологичното разбиране на психиката и отделните психични явления.

Що се отнася до психологическите възгледи на Д. Михалчев, това предположение се подсилва и от факта, че през 1914 г. излиза неговият фундаментален философски труд „Форма и отношение”, който е една много добре разработена философска гносеология, на основата на неокантианството и ремкеанството.

Периодът до 1912 г. е времето, когато на българската научна сцена изгрява звездата на Д. Михалчев. В следващите периоди от неговата кариера, той допринася изключително много за развитието на психологията в България, като организатор. Редактираното от него списание „Философски преглед” продължава традициите на списание „Мисъл”, като научен център за психологични иновации.

Преподаването на психологията в средните училища. Първите български учебници по психология

Преди Освобождението, в нашата страна почти няма национални средни училища, с малки изключения, като Априловската гимназия. Съществуват и неголям брой реални училища, като тези в градовете

Копривщица, Котел, Русе. Целта на първите учебници по психология е била по-скоро да служат за подготовката на учителите, отколкото на учениците. Във втората половина на XIX век такива учебници са превеждани предимно от новогръцки език.

През 60-те години на деветнадесетото столетие е написан и първият учебник по психология от български автор. Това е учебникът на Димитър Попов (1830-1870). Ръкописът му, под заглавието «Психология», е публикуван доста години след неговата смърт. Издаден е през 1893 г. С указ на Министерството на народната просвета е допуснат в качеството на учебник за горните класове на гимназиите и за самообразование.

Димитър Попов завършва Киевската духовна семинария през 1856 г. Преподава в училищата на своя роден град Карлово и от 1858 г. до смъртта си, заема длъжността «управител» на всички карловски новобългарски училища. Цялата му дейност в сферата на новобългарската просвета е била свързана с характерната за онова време борба срещу гръкофилите и гръцката намеса в организацията на българските училища.

Учебникът е написан от метафизически позиции. По думите на автора му: «психологията е наука за природата на човешката душа», а източниците на психологията са «опитът, умствените съображения и Светото Писание». Той излага определения на всички психологически категории. Отделя подробно внимание на проблемите за свободата на волята, за хипнотизма и внушението, за сънищата и лунатизма. Значително място е отделено на възрастовите и диференциалните аспекти на психологията (Popov, 1894). В текста липсват библиографски източници, но може да се предположи, че учебникът на Д. Попов в идейно отношение е изпитал влиянието на руската религиозна психология от онова време.

През 1894 г. излиза от печат учебникът за средните училища на Кръстьо Кръстев «Психология на интелекта». Той е нов по съдържание и по време на написване. Предназначен е за учениците от педагогическите училища, тъй като самият К. Кръстев, след завършването на Лайпцигския университет, в продължение на две години е директор на Педагогическото училище в Казанлък (Filipov, 1929).

Съдържанието на учебника отразява достиженията на психологията и нейната научна структура, разработена от В. Вундт и водещите по онова време западно-европейски психолози. В уводната част на учебника е направен кратък исторически преглед на развитието на психологията. Като познавателни психични явления са разгледани усещанията, вниманието и паметта, фантазията. Представени са техните класификации, според «Физиологичната психология» на В. Вундт. В духа на немския учен са изложени проблемите на аперцепцията, асоциациите, същността на ума. В края на учебника, в «Приложение» се разглежда възможността за «измерването на психичните явления». Накратко са представени принципите на експериментирването в психологията (Krastev, K., 1894).

През същата 1894 г., е публикуван още един учебник - «Ръководство по психология», «приспособен към програмата за средните училища». Негов съставител е учителят от Варненската държавна девическа гимназия «Мария Луиза» - Христо Цанев. Авторът специално посочва, че учебникът няма научен, а изключително дидактически характер. Задачата му е преди всичко да адаптира психологическите текстове към нивото на учениците. Съдържанието е компилация и адаптация на оригинални публикации. Учебникът няма библиографски апарат и система на цитиране. Независимо от това, съдържанието е много добре систематизирано. Изложението на статиите е изчерпателно.

Във «Въведението» са разгледани предмета, задачите, методът и методиките на психологията, включително и експериментирането. Историко-психологическият преглед е обособен в самостоятелна глава, като се предлага и периодизация на историята на психологията, съответно «древен период», «средновековен период» и «нов период». Във връзка с психичната дейност е представено изложение на глава, посветена на «физиологичната основа на душевния живот» и на устройството и функционирането на нервната система. Психологическите категории са разгледани в три раздела, в съответствие с тричленната класификация на психичните явления, като «познание», «преживяване» и «воля». Последният раздел на учебника е посветен на психопатологията. Учебникът е снабден и с илюстрации на много добро ниво за тогавашната полиграфия (Tzanev, 1894).

Изключително оригинален характер има и първата българска христоматия по психология, издадена през 1897 г. В увода, нейните автори Юрдан Трифонов (1864-1949) и Никола Станев (1862-1949) посочват, че при създаването ѝ, са се ръководили от необходимостта да подобрят преподаването на психологията по посока на практицизма.

Авторите на христоматията подбират текстове и примери от известни чуждестранни учебници и монографии. Превеждат ги на български език и ги подреждат тематично. Илюстрациите също са взимани от вече публикувани чуждестранни издания – най-вече от книгата на Чарлз Дарвин «За изразяването на емоциите при човека и животните». Целта на Ю. Трифонов и Н. Станев е изцяло дидактична, а не е изследователска. Те я постигат чрез едно систематично изложение на структурата на психологията. Проявяват вещина и удивителна грамотност, не само като преводачи, но и като познавачи на научната проблематика.

Трите основни раздела на Христоматията представят познавателните, емоционално-чувствените и волевите прояви на психиката, според тричленната класификация на Тетенс. Първият раздел на книгата е посветен на изучаването на психиката като проява на човешкия организъм, в отношението към физиологичните процеси. Авторите възприемат гледната точка на невропсихизма при обясняването на същността на психиката, като цитират А. Бен, според когото «специалните опити над главния мозък и нервите са доказали, че без тях не може да има умствена дейност (Бен)» (Trifonov & Stanev, 1897, p. 10). Източниците, използвани в Христоматията, се отнасят преди всичко към трудовете на психолози, близки до асоциативната и емпиричната психология, като цяло. В този контекст, авторите представят и примери, взети от българската литература и поезия, от живота на българина в края на XIX век.

В годината на публикуване на Христоматията – 1897 г., Юрдан Трифонов преподава български език във Великотърновската държавна мъжка гимназия «Свети Кирил», а Никола Станев е учител по история в Габрово. Въпреки високото качество на книгата, тя така и не е включена в списъка на определените от Министерството на просветата учебници по психология за средните училища. Независимо от това, получава висока оценка в нашия научен печат. В реномираното списание «Мисъл», Христоматията е оценена не само като пръв подобен опит у нас, но и в цяла Европа. Отчетени са научните и възпитателните приноси на изданието. Трудът на авторите му е оценен по достойнство, като високо постижение (Pasmańik, 1897 pp. 178–179).

Христоматията помага на учителите да преподават психологията достатъчно разбираемо. Те имат възможността да се основават на практическите примери, а в методическо отношение да преминават от разясняване същността на психичните явления към формулирането на обобщения. На учениците пособието

позволява, като изхождат от примерите, не просто да заучават уроците по психология, а да се научат да прилагат психологическите знания в практиката (Trifonov & Stanev, 1897).

Авторите привеждат множество примери от световната и българската художествена литература. Текстовете на отделните статии и глави са насочени не просто към разкриване на съдържанието на психологическите категории, но преди всичко – към реалните прояви и значение на психичните явления в живота на човека, в неговите постъпки. «Ние, отбелязват авторите, изобщо гледахме да запознаем читателя с психологията, а не с разните психолози, та затова се мъчихме, колкото и това да биваше понякога мъчно, да вкараме в многобройните откъслечи единство и система; та по тая причина Христоматията ни доби вид на психология в примери» (Trifonov & Stanev, 1897, p. II). Така, в края на XIX век на авторите на Христоматията – на двама български учители, се отдава да разработят и приложат в преподаването на психология един своеобразен психолого – литературен метод.

Оказва се, че за разлика от много европейски страни, включително и Русия, в българските педагогически училища и в гимназиите, психологията винаги се е изучавала в рамките на философската пропедевтика, започвайки от 1881 г. Единственото изключение прави учебната 1886/1887, когато програмата на Министерството на просветата не предвижда преподаване на психология. За сметка на това, през следващите учебни години, се отделят все повече часове за изучаването на психологията, заедно с логиката и етиката.

През 1897 г., Н. Бобчев, бидейки директор на гимназията «Княз Борис» в гр. Русе и едновременно с това - преподавател по философска пропедевтика, изразява удовлетвореността си от програмата на Министерството на просветата за преподаването на психологията. Той я счита за напълно съответстваща на тенденциите в развитието на съвременната наука. Нейното предимство вижда и в отчитане на влиянието на експерименталната психология (Bobtschew, 1897, p. 7). Като разглежда перспективите за преподаването на психологията и на останалите предмети от философския цикъл, Н. Бобчев подчертава необходимостта то да се осъществява в непрекъснатия процес на поддържане на междудисциплинарните връзки, на фона на цялостното обучение на учениците. Най-добър пример за тази набелязана от него перспектива се оказва «Психологическата христоматия» на Ю. Трифонов и Н. Станев.

Що се отнася до другото изискване към преподаването на психология, набелязано от Н. Бобчев, а именно – преподаването на психологията да се възлага само на подготвен по дадената специалност учител, то очевидно е, че като учители по философска пропедевтика са работили много възпитаници на чуждестранните университети, включително и доктори по психология.

За времето от Освобождението до 1912 г., българската научна психология преживява първия си много плодотворен и интензивен период на развитие. Тя е стимулирана от правилната държавна политика в областта на културата и науката. Българската държава отделя много средства за обучението в най-реномираните чуждестранни центрове на висшисти и доктори по психология и философия. От друга страна, възходът на психологията у нас, се дължи и на личния ентузиазъм и висок професионализъм на отделните учени. Макар, че много от тях падат по бойните полета на войната, техните възпитаници продължават успешно делото им. По време на Балканската война и след нея от европейските университети се завръщат новите попълнения на българския психологически фронт.

След Първата световна война, започва вторият също много ползотворен период на развитие на психологията у нас. Той става възможен и благодарение на приемствеността по отношение на фундаменталната основа, положена от първостроителите на българската психологическа наука.

References

- Aleksiev, N. (1900). *Reactionszeiten bei Durchgangsbeobachtungen* (Doctoral dissertation), University of Leipzig, Leipzig.
- Aleksiev, N. (1907). *Osnovni formi na čuvstvata. Eksperimentalno izsledvane* [Basic forms of feelings. An experimental investigation]. Plovdiv: Hr. G. Danov.
- Aleksiev, N. (1908). Prinos kam učenieto za afektite [Contribution to the study of the affects]. In *Godišnik na Sofijskiâ Universitet, Fakultet po Istorîâ i Filologîâ* (3–4, pp. 53–128).
- Aleksiev, N. (1910a). *Učenieto na Gustav Feodor Fehner za otnošenieto meždu duša i tâlo* [The Gustav Theodor Fechner's study of the relation between the mind and the body]. Sofia: Pridvorna pečatnica.
- Aleksiev, N. (1910b). Prinos kam učenieto za volâta [Contribution to the study of the will]. In *Godišnik na Sofijskiâ Universitet, Fakultet po Istorîâ i Filologîâ* (5, pp. 1–195).
- Aleksiev, N. (1912). *Našata učilišna politika* [Our school politics]. Sofia: Izdatelstvo S. M. Stajkov.
- Aleksiev, N. (1915). *Ippolit Ten i negovata filosofîâ na istoriâta* [Hippolyte Taine and its philosophy of the history]. Sofia: Pridvorna pečatnica.
- Arschinkov, S. (2002). *Cvetan Radoslavov – Hadžidenkov. «Mila Rodino»* [Tzvetan Radoslawow-Hadzi-Denkow. "Dear Motherland"]. Sofia: Akademično izdatelstvo "Marin Drinov".
- Avramov, D. (1902). *Arbeit und Rhythmus. Der Einfluß des Rhythmus auf die Quantität und Qualität geistiger und körperlicher Arbeit: Mit besonderer Berücksichtigung des rhythmischen Schreibens* (Doctoral dissertation). University of Leipzig, Leipzig.
- Bobtschew, N. (1888). *Die Gefühlslehre in ihren hauptsächlichsten Gestaltungen von Kant bis auf unsere Zeit historisch-kritisch beleuchtet*. Leipzig: Druck von Oswald Mutze.
- Bobtschew, N. (1897). *Filosofskata propedevtika v našite sredni učiliša* [Philosophical propaedeutics in ours secondary schools]. Russe: Pečatnica na Perec Josif Alkalaj.
- Bobtschew, N. (1901). Kratak istoričeski pregled na psihologiâta [Brief historical review of psychology]. *Učilišen pregled*, 9, 589-694.
- Bobtschew, N. (1902). W. Wundt i negovoto učenje za asociaciâta na predstavleniâta, čast parva [W. Wundt and his study on association of the representations, part one]. *Učilišen pregled*, 7-8, 489-501.
- Bobtschew, N. (1892). Zadačata i predmetat na psihologiâta [The tasks and the subject of psychology]. *Misal*, 2, 183-193.
- Bunkov, A. (1939). Učenieto za čuvstvata [Study of feelings]. *Filosofski pregled*, 2, 284-303.
- Buôkliev, P. (2006). *Istorîâ na obrazovanieto v Silistrenska oblast* [History of education in Silistra region]. Silistra: Kovačev.
- Claparède, E. (1909). *Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale*. Genève: Kündig.

- Dimitrov, A. (1901a). Razpredelenieto na naukite spored prof. Wundt [Division of sciences in accordance with Prof. Wundt]. *Dvadeseti vek*, 2, 81-107.
- Dimitrov, A. (1901b). Razpredelenieto na naukite spored prof. Wundt [Division of sciences in accordance with Prof. Wundt]. *Dvadeseti vek*, 4, 225-234.
- Dimitrov, A. (1902). Sistemata na estestvenite nauki (po Wundta) [System of natural sciences, according to Wundt]. *Dvadeseti vek*, 4, 49-54.
- Dimitrov, A. (1903a). Psihologiã na temperamentite [Psychology of temperaments]. *Misal*, 3-4, 223-237.
- Dimitrov, A. (1903b). Vnušenje i hipnoza I [Suggestion and hypnosis I]. *Misal*, 7, 497-507.
- Dimitrov, A. (1903c). Vnušenje i hipnoza II [Suggestion and hypnosis II]. *Misal*, 9, 602-615.
- Dimitrov, A. (2006a). Psihologiãeski osnovi na etikata na J. G. Fihte, razviti ot nejniã obš karakter, doktorska disertaciã, Filozofski fakultet – Jena, 1898 [Die psychologischen Grundlagen der Ethik J. G. Fichte's, aus ihrem Gesamtcharakter entwickelt. Diss. Jena, 1898]. *Andral*, 31–32, 100-125.
- Dimitrov, A. (2006b). Psihologiãeski osnovi na etikata na J. G. Fihte, razviti ot nejniã obš karakter, doktorska disertaciã, Filozofski fakultet – Jena, 1898 [Die psychologischen Grundlagen der Ethik J. G. Fichte's, aus ihrem Gesamtcharakter entwickelt. Diss. Jena, 1898]. *Andral*, 33–34, 94-125.
- Dimitrov, A. (2006c). Psihologiãeski osnovi na etikata na J. G. Fihte, razviti ot nejniã obš karakter, doktorska disertaciã, Filozofski fakultet – Jena, 1898 [Die psychologischen Grundlagen der Ethik J. G. Fichte's, aus ihrem Gesamtcharakter entwickelt. Diss. Jena, 1898]. *Andral*, 35–36, 100-125.
- Dimitrov, A. (2006d). Psihologiãeski osnovi na etikata na J. G. Fihte, razviti ot nejniã obš karakter, doktorska disertaciã, Filozofski fakultet – Jena, 1898 [Die psychologischen Grundlagen der Ethik J. G. Fichte's, aus ihrem Gesamtcharakter entwickelt. Diss. Jena, 1898]. *Andral*, 37–38, 100-125.
- Dimitrov, A. (2006e). Psihologiãeski osnovi na etikata na J. G. Fihte, razviti ot nejniã obš karakter, doktorska disertaciã, Filozofski fakultet – Jena, 1898 [Die psychologischen Grundlagen der Ethik J. G. Fichte's, aus ihrem Gesamtcharakter entwickelt. Diss. Jena, 1898]. *Andral*, 39–40, 80-93.
- Dimitrov, A. (2006f). Psihologiãeski osnovi na etikata na J. G. Fihte, razviti ot nejniã obš karakter, doktorska disertaciã, Filozofski fakultet – Jena, 1898 [Die psychologischen Grundlagen der Ethik J. G. Fichte's, aus ihrem Gesamtcharakter entwickelt. Diss. Jena, 1898]. *Andral*, 41–42, 98-117.
- Filipov, N. (1929). D-r Krastio Krastev [D-r Krastio Krastev]. In: M. Arnaudov (Ed.), *Biblioteka «Balgarski pisateli»*. *Život-Tvorãestvo-Idei* [Library "Bulgarians writers". Life – creativity – ideas] (Vol. 3, pp. 100–120). Sofia: Fakel.
- Georgov, I. (1908). Razvoj na detskiã govor [Development of the children's language]. *Periodiãesko spisanie na balgarskoto knižovno družestvo v Sofiã*, 20(1–2), 80-126.
- Georgov, I. (1910). Slovníãt imot v detskiã govor [Stock of words in the children's language]. In *Godišnik na Sofijskiã Universitet, Fakultet po Istoríã i Filologiã* (5, 1908–1909).
- Georgov, I. (1936). Edin daleãen spomen [One distance remembrance]. *Duhovna kultura*, 74(554–557), .

- Gurova, L., & Tzatzov, D. (1999). *Debatat psihologizam – antipsihologizam* [The discussion on “Psychologism – Logical analysis”]. Sofia: Bogianna.
- Kazandjiew, S. (1911). *Die innere Erfahrung und der rein psychologische Standpunkt bei Wundt* (Doctoral dissertation). University of Zurich, Zürich.
- Kirilova, E. (2001). *Didaktičeskoto nasledstvo na d-r Vasil Manov* [Didactic heritage of Doctor Vassil Manov]. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodij”.
- Krastev, K. (1890). *Lotze's metaphysischer Seelenbegriff* (Doctoral dissertation). Leipzig: Druck von Ehrhardt Karras.
- Krastev, K. (1892). Sokrat i apologiata na Sokrata ot Platona [Socrate and Socrate's Apology by Plato]. *Misal*, 2, 62-70.
- Krastev, K. (1894). *Kurs na filozofiata. Tom I. Psihologija. Čast I. V"vedenie. Psihologija na intelekta* [A course in Philosophy. Volume I: Psychology. Part I: Outline. Psychology of intelligence]. Sofia: knigopečatnica na Anko Kovačev.
- Krastev, K. (1902a). Wilhelm Wundt [Wilhelm Wundt]. *Misal*, 8, 507-520.
- Krastev, K. (1902b). Wilhelm Wundt [Wilhelm Wundt]. *Misal*, 9, 579-590.
- Manafova, R. (1994). *Inteligenciã s evropejski izmereniã [Intellectuals with the European significance]*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Manov, V. (1902a). Naučnata stojnost na Herbartovata psihologija (Kritičeski očerk) [A scientific value of the Herbart's psychology (A critical study)]. *Učilišen pregled*, 5, 329-342.
- Manov, V. (1902b). Naučnata stojnost na Herbartovata psihologija (Kritičeski očerk) [A scientific value of the Herbart's psychology (A critical study)]. *Učilišen pregled*, 6, 339-423.
- Mihalchev, D. (1906). Psihologičeskata i obšestvenata strana na npravstvenata problema [Psychological and social side of the moral problem]. *Misal*, 4, 258-267.
- Mihalchev, D. (1914). *Zapiski po obša psihologija, 1910–1911* [Notes on general psychology, 1910–1911]. Sofia: UB na SU, kasa 227.
- Narskij, I. S. (1976). *Zapadnoevropejskaã filozofiaã XIX veka* [Western-European philosophy of XIX century]. Moskva: Vysšaã škola.
- Noikov, P. (1898). *Das Aktivitätsprinzip in der Pädagogik J. J. Rousseau's* (Doctoral dissertation), University of Leipzig, Leipzig.
- Pasmanik, D. S. (1897). Recenziã na: Ūrd. Trifonov i N. Stanev: Psihologičeska hristomatiã (Psihologija v primeri i ilüstracii) [Review of the book “Psychological chrestomathy (Psychology in examples and illustrations)” from Y. Trifonov and N. Stanev]. *Misal*, 7, 178-179.
- Popov, D. (1894). *Psihologija* [Psychology]. Plovdiv: Knižarnica na Bratã Kravarevi.
- Radoslawow-Hadji-Denkow, Z. (1899). *Untersuchungen über das Gedächtniss für räumliche Distanzen des Gesichtssinnes*, Leipzig: Wilhelm Engelmann.
- Radoslawow, Z. (1932). *Emocionalniãt faktor pri misleneto* [Emotional factor in thinking]. Sofia: Prosveta.

- Schichmanov, I. (1892). Naj-novoto napravlenie v razvitiето na pedagogikata [Brand-new direction in the elaboration of pedagogy]. *Misal*, 2, 83-91.
- Schichmanov, I. (1889). *Untersuchungen über die Empfindlichkeit des Intervallsinnes*. Leipzig: Engelmann.
- Stavreva, Z. (2001). Moralnoto vazpitanie v učilišeto po Jenskiâ plan [Jena's project for the moral education in the school]. In: M. Nyagolova & V. Vasilkivski (Eds.), *Antologiâ. Psihologiâta prez HH vek – Velikot"novski izmereniâ* [Anthology. Psychology in XX century – Velikoturnovian dimensions] (pp. 37–43). Veliko Tarnovo: PAN-VT.
- Trifonov, U., & Stanev, N. (1897). *Psihologičeska hristomatiâ* [Psychological chrestomathy]. Plovdiv: Hr. G. Danov.
- Tzanev, H. (1894). *Rakovodstvo po psihologiâta. Prisposobeno kam programata za srednite učebni zavedeniâ* [A handbook of psychology]. Plovdiv: Hr. G. Danov.
- Velev, S. (1901). Substancionalnost i aktualnost na dušata [Substance and actuality of the Mind]. *Dvadeseti vek*, 4, 235-246.
- Velev, S. (1907). *Predgovor kam knigata na E. Kej «Vekat na deteto»* [Preface to the book of Helene Key «The century of the child»]. Kûstendil: knižarnica «Âkim Âkimov», I–VI.
- Wundt, W. (1881). *Osnovy fiziologičeskoj psihologii, t. III, Očerok psihologii* [Principles of physiological psychology, vol. 3. Outline of psychology]. Sankt-Peterburg: izd. K. L. Rikkera.
- Wundt, W. (1894). *Lekcii o duše čeloveka i životnyh* [Lectures on human and animal psychology]. Sankt-Peterburg: izd. K. L. Rikkera.
- Yordanov, V. (1941). Značeniето na Lajpcig za stopanskoto i kulturno vazražđane na balgarite [Importance of Leipzig for economic and cultural renaissance of Bulgarians]. *Učilišen pregled*, 15(3), 292-306.

About the Author

Mariyana Nyagolova is an Associate Professor of History of Psychology at the St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo. She has held her PhD degree in History of Psychology since 1994 at the Institute of Psychology of the Russian Academy of Sciences in Moscow. She is the author of two monographs: "The views of the soul in the Hellenistic Era" (2005); "Humanistic Psychology" (2006). She is a co-author of four book chapters. She has more than 100 scientific publications. Her scientific interests are related to the history of Russian, French, Hungarian, and Bulgarian psychology of the 20th century.